

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 8 Sayı: 37 Volume: 8 Issue: 37

Nisan 2015 April 2015

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

KLASİK TÜRK EDEBİYATI MENSUR HİKÂYELERİNDEKİ OLAĞANÜSTÜ UNSURLARA BİR BAKIŞ

A VIEW ON PROSE STORIES' EXTRAORDINARY COMPONENTS IN CLASSICAL TURKISH LITERATURE

İbrahim SONA*

Öz

Klasik Türk edebiyatı, dönemini ve döneminden sonraki edebiyatları az veya çok etkilemiştir. Osmanlı Devletinin sınırlarının genişliği, bu etkileşimin en önemli sebeplerindedir. Edebiyatlar arasında kurulan bu bağ, tercüme sayesinde kuvvetlenmiş, döneminin beğenilen Arapça ve Farsça eserleri Türkçeye çevrilmiştir. Tercüme metinler içerisinde yer alan mensur hikâyeler de başlangıçta tercüme yoluyla Türkçeye aktarılmış, daha sonra da te'lif hikâyeler yazılmıştır. Tercüme ve te'lif hikâyeler, birçok kültürün izlerini barındırmakla birlikte içerikleri açısından dikkat çekmektedir. Hikâyelerdeki olağanüstülükler de bu dikkat çekici unsurlardandır. Bu yazıda bu unsurların tespit edilip bir bakış geliştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Mensur Hikâye, Olağanüstü Unsurlar.

Abstract

Classical Turkish Literature has an effect on the other literatures which are same and later it. One of the most important factors of this interaction is the wide borders of Ottoman Empire. The most popular Arabic and Persian works are translated to Turkish and the network between the literatures gets strong thanks to the translations. Prose stories, included in the translated works, transpose to Turkish in the beginning and then copyright stories are written. Translated and copyright stories, containing the traces of many cultures, take attention because of their contents. Extraordinariness is one of the remarkable elements in the stories. In this study, it is tried to develop a view by determining some components.

Keywords: Classical Turkish Literature, Prose Story, Extraordinary Components.

Klasik Türk edebiyatının altı yüzyıllık geçmişinde nazım ve nesir olmak üzere sayısız eser verilmiştir. Divanlar, mesneviler ve tezkireler bu eserlerden öne çıkanlardır. Nazımın nesirden üstün kabul edildiği klasik edebiyat geleneğinde, mensur eserler dendiğinde akla genellikle tezkireler gelmektedir.¹ Tezkireler, tarihler, menâkıbnâmeler gibi nesir metinleri içerisinde yer alan mensur hikâyeler, içerikleri yanında hitap ettiği kitlenin genişliği açısından da dikkate değer metinlerdir.

Mensur hikâyeler, kaynaklarına göre tercüme, telif ve uyarlama-adaptasyon olmak üzere üç grupta ele alınmakta; konularına göre de aşk, kahramanlık, serüven, macera hikâyeleri, dini-tasavvufî, ahlaki hikâyeler ve latifeler olarak yedi kısma ayrılmaktadır. (Kavruk, 1998: 14).² Her ne kadar mensur hikâyeler konu açısından bu şekilde tasnif edilse de bir metinde aşk, kahramanlık ve macera aynı anda olabildiğinden bu sınıflamalardan hangisine dâhil edilebileceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun temel nedenlerinden birisi, *Binbir Gece*,³*FiruzŞah*⁴ve *Cevâmiu'l-Hikâyat ve Levâmiu'r-Rivâyât*⁵gibi hacimli eserler

* Yrd. Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹Nef'i'nin "tenezzül eylemem inşa" diyerek dile getirdiği bu durum, klasik Türk edebiyatında genel kabul gören bir anlayıştır. *Tenezzül eylemem inşa eylesen belki / Müsebbihân-ı felek vird ederdi inşa*. Akkuş, 1993: 116.

² Mensur hikâyeler, Mustafa Nihat Özön, Agah Sırrı Levend ve HasibeMazıoğlu tarafından tasnif edilmiştir. Bu tasnifler için bkz. Agah Sırrı Levend (1967), "Divan Edebiyatında Hikâyeler", *TDAY, Belleten*, s.72-73; HasibeMazıoğlu (1992), "Divan Edebiyatında Hikâye", *Doğumunun Yüzyüncü Yılında Ömer Seyfettin*, AKM Yay. Ankara, s.19-20.

³*Elf leyle ve'l-leyle* olarak bilinen *Binbir Gece* Hikâyeleri, Arap edebiyatında karşımıza çıkmış, birçok dünya diline tercüme edilmiş ve on ciltten oluşmaktadır. Özellikle Mardrus ve Galland'ın Fransızca tercümeleri en meşhurlarıdır. Türkçeye de tercüme edilen bu hikâyelerin Türkçe çevirisi BibliothekNationale'dedir. Son cildi eksik olmak üzere dokuz ciltten oluşmaktadır. Bkz. *Elf Leyle ve'l-Leyle*, Paris BibliothekNationaleAncienFonds No: 356. Âlim Şerif Onaran'ın hazırlamış olduğu *Binbir Gece* Masalları, Mardrus'un çevirisinden yapılmıştır. Ayrıca Bkz. Mehmet Kalpaklı, Neslihan Demirkol Sönmez, *Binbir Geceye Bakışlar*, İstanbul, Turkuaz Yay. 2010.

yanında *Hikâyet-i Anabacî*⁶ gibi muhtasar olanlarının da bulunmasıdır. Konu bakımından çeşitlenmeye sebep olan bu genişliğin yanında mensur hikâyelerde genelde bir amaç vardır. Bu amaç da okuyucunun hikâyelerden ders çıkarmasıdır. *Tûtînâme*'nin Türkçe ikinci çevirisinde:

Egerçi ben dahi tâzeyümmammâ bu 'âlemde çok şey görüp ve her birinden 'ibretalmışumdur dahi vakâyî' ve tevârîhdinleyüp her birinden bir hissealmaglaumûr-ı dünyânuncüz'ıyyât ve külliyâtına vâkıf olmuşumdur (*Tûtînâme* Üniversite TY.7420: 97b).

denilerek, papağanın dünyada çok şey görüp her birinden dersler aldığı; olayları ve tarihleri dinleyip bunlardan hisse alarak dünya işlerinin tamamını kavradığı söylenmiş ve amacın da "kıssadan hisse çıkarmak" olduğu böylelikle belirtilmiştir. Amaç birlikteliğinin yanında mensur hikâyelerde az ya da çok olağanüstü unsur ve olaylara rastlanır.⁷ Bu sıra dışı hikâyelerin başlangıçlarında okuyucu acîb ve garîb kelimeleri ile uyarılır. "Bir acîb ü garîb kelecî işitdüm"; "Sergüzeştüm uzundur hem acebdür" (Hazai, 2006: 287) söz gruplarıyla anlatılacakların sıra dışı olacağı belirtilmiş olur.⁸

Acîb, acibe kavramının, klasik edebiyatta kullanım alanı geniştir. Bu genişlik, sözlük anlamından olsa gerektir. *Lugat-ı Remzî*'de "acâ'ib", "acîbeler, ta'accüb olunacak şeyler" yine "acîbe ve acîb" kavramları da "mutlaka pek ta'accüb olunacak şey, cem'iacâ'ibgelür ve hadd-i acebdenbirun olan şey"; "sebebi ta'accüb olan şey" (*Lugat-ı Remzî*, 1305: 820, 822) anlamlarında verilmektedir. Acîb, "şaşılabacak şey" olduğundan, kavramın kullanım alanı genişlemiş ve kelime birçok durumda kullanılır hale gelmiştir.⁹ Mensur hikâyelerde acîb ve garîb olaylar çok olduğu gibi acâyib ve garâyib olarak ayrıca bölümlerin yer aldığı da görülür.¹⁰

Mensur telif veya tercüme hikâyelerde acîb-garîb unsurlara rastlansa da bu, hikâye külliyatına göre değişebilmektedir. *El-FerecBa'de-ş-Şidde*'de¹¹ olağanüstü unsurlar çokça görülürken *Kırk Vezir*,¹² *Sindbâdnâme*¹³ ve *Tûtînâme*'de¹⁴ hem olağanüstü hem de günlük hayatta karşılaşılabilecek olaylara rastlanır. *Kelile ve Dimne*'de¹⁵ ise hayvan hikâyeleri geniş yer tutar.

⁴ Aslı Farsça olan eser, Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle Celalzâde Salih Çelebi tarafından çevrilmiş hacimli bir hikâye külliyatıdır, ilk beş cildi İstanbul Üniv. Nadir Eserler TY. 1165-1169'dadır.

⁵ Farsça ilk tezkire olan *Lübâbü'l-Elbâb*'in yazarı Avfî'nin (öl.629/1231) aynı addaki eserini, Şehzade Bayezid'in emriyle Celalzâde Salih Çelebi çevirmiştir.

⁶ İlk telif hikâye olma özelliğini taşıyan eser, Vahdî adlı şair tarafından 16. yüzyılda kaleme alınmıştır. Hoca Abdurrauf adlı kişinin başından geçenlerin anlatıldığı bu hikâye, zamanında çok meşhur olmuştur. Bkz. Hasan Kavruk (1998), *Eski Türk Edebiyatında Mensûr Hikâyeler*, İstanbul: MEB Yay. s.171-185.

⁷ Fantastik, olağanüstü, masalsı veya daha eski deyişle acîb ü garîb olarak isimlendirilebilecek bu unsurlar, hemen her hikâye külliyatında benzer şekillerde karşımıza çıkar.

⁸ Acibe ve garibe kullanımı sadece bu örneklerle sınırlı değildir. İçerisinde şaşılabacak hiçbir şey olmayan hikâyeler için de bu tabir kullanılabilir. Batılı araştırmacılar, olağanüstü anlatılar için "acâib edebiyatı" olarak bir adlandırma yapsalar da acibe kavramının sadece olağanüstülükleri ifade etmediği açıktır. Bir gergedanın boynuzuyla bir fili kaldırması motifinden hareket eden SynrxVonHees, acâib kavramının kaynaklarda çok çeşitli şekillerde kullanıldığını, sadece acibe kavramıyla olağanüstülüklerin anlaşılmasını gerektirdiğini savunur. SynrxVonHees (2014), "Şaşırtıcı: Acâib Edebiyatının Bir Eleştirisi ve Yeniden Okunması" *Millî Folklor*, (Çev. Yeliz Özey), S. 103, s.142-162.

⁹ Acîb ve garîb kavramlarının tezkirelerde kullanımı için bkz. Ali Emre Özyıldırım (2011), 'GarîbMa'nâlar, Acîb Hayâller Latîfi ve Âşık Çelebi Tezkirelerinden Hareketle Belâgat Terimi Olarak Garîb Sıfatı', *Âşık Çelebi ve Şairler Tezkiresi Üzerine Yazılar*, (Derleyenler: Hatice Aynur, Aslı Niyazioğlu), İstanbul: Koç Üniv. Yay. s.147-166.

¹⁰ Te'lif hikâyelerden olan *Bedâiyü'l-Âsâr*'ın sonunda Cinânî tarafından acibe ve garibe olarak bir bölüm eklenmiştir.

¹¹ Arap kaynaklı bir hikâye külliyatı olan *El-FerecBa'de-ş-Şidde* 'sıkıntıdan feraha erme' anlamındadır. Tenûhî'nin bu eseri Türkçeye çevrilmiş, bu çeviriler üzerine iki çalışma yapılmıştır. Birinci çalışma için bkz. Hasan Kavruk, Süleyman Çaldak, Kazım Yoldaş (2000), *El-FerecBa'de-ş-Şidde*, Malatya. Diğer çalışma ise GyörgyHazaiundAndreasTietze (2006), *FerecBa'de-ş-Şidde*, 2 Band. Berlin: KlausSchwarzVerlag. Bu çalışmalardan ikincisi daha fazla hikâyeyi barındırdığı için araştırmamızdaki örnekler, bu eserden alınmıştır.

¹² Edebiyatımızda *Subh u Mesa*, *ErbâinSabâh u Mesâ* gibi isimlerle anılan *Kırk Vezir* hikâyelerinde İran şahının oğluna üvey annesinin âşık olması ve isteğine cevap alamayınca onu öldürtmek istemesi üzerinedir. Vezirler de şahın, şehzadeyi öldürmemesi için her gece bir hikâye anlatır. Bu hikâyeler için bkz. Mübaccel Kızıltan (1991), *Kırk Vezir Hikâyeleri*, 2 C. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.

¹³ *Yedi vezirler*, *yedi âlimler* veya *Tuhfetü'l-Ahyâr* olarak bilinen bu hikâyelerde padişahın, kendi oğlunu idam kararı alması üzerine yedi vezirin anlattığı hikâyeler üzerine kuruludur. Bu metin için bkz. Gülşah Gaye Fidan (2012), *Türk Edebiyatında Sindbâdnâme Çevirileri: Tuhfetü'l-Ahyâr ve Kitâb-ı Sindbâdnâme*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi.

¹⁴ Aslı Sanskritçe *Şukasaptati* olan, Farsçaya *Tûtînâme* adıyla tercüme edilen, Türkçeye aynı adla çevrilen eserde, Said adlı gencin sefere gitmesi üzerine Said'in eşi Mâhşeker'in bir gence âşık olması ve her gece evden çıkacağı vakit, papağanın bir hikâye anlatması üzerine kuruludur. İbrahim Sona (2012), *Türk Edebiyatında Tûtînâme Hikâyeleri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi.

¹⁵ Aslı Sanskritçe olan ve *Pançatantra* olarak bilinen hikâyeler, önce Pehlevince'ye *Kelile ve Dimne* adıyla, daha sonra İbnü'l-Mukaffâ tarafından Arapçaya; Nasrullah tarafından Farsçaya çevrilen eser, Mes'ud bin Ahmed ve Alaaddin Ali Çelebi tarafından da Türkçeye çevrilmiştir. Bu çeviriler için bkz. Zehra Toska (1989), *Türk Edebiyatından Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesûd Çevirisi*. 2 C. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi ve Tuncay Bülbül (2009), *Hümâyûnnâme (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi.

İncelenen mensur telif ve tercüme hikâyelerdeki¹⁶acib ve garib olaylar şu şekilde sınıflanabilir:

1. Olağanüstü özellikli nesne ve hayvanlar¹⁷
2. İnsan dışı varlıklar
3. Şekil değiştirme¹⁸
1. **Olağanüstü özellikli nesne ve hayvanlar¹⁹**

Olağanüstü özellikli nesnelere, genel itibarıyla hikâye kahramanlarına yardımcı konumdadır. Kahraman, istediği hedefe ulaşabilmek için bu nesnelere kullanarak zorlukları aşar. *Tûtînâme*'de Çin padişahı, Medînetü'l-Ka'r padişahının kızını alabilmek için istenildiği kadar altın çıkararak kese, istenildiği kadar yemek hazırlayan ağaçtan çanak, istenilen yere götüren iki ayakkabı, kınından çıkarıldığında harap olmuş yeri süsleyip bayındır hale getiren kılıç'tan yararlanır ve amacına ulaşır (Sona, 2012: 154-5). Kese, çanak, ayakkabı ve kılıç, insanların sürekli kullandıkları nesnelere ve olağanüstü özelliklere sahiptir.

Kahramanların sevdiğine kavuşmaları yanında yoksulları birden zenginliğe ulaştıran nesnelere de vardır. Yine *Tûtînâme*'de oduncu, bir çölde perilerin bir testi çevresinde eğlendiklerini görür, bu testiden istedikleri her şeyi çıkarırlar. Onlardan testi ister ve testiden çıkardıklarıyla kısa sürede zengin olur (Sona, 2012: 149).

Kırk Vezir'de keramet gösterme olarak görülen olağanüstülükte Şeyh Şihabeddin, Mısır Sultanını bir leğene sokar ve padişah kendisini başka bir diyarda bulur (Kızıltan, 1991: 197). Burada da leğen olağanüstüdür; ancak maharet leğende değil, Şeyh Şihabeddin'dedir. Bir diğer keramet ise başka bir şeyhin hırkasında ortaya çıkar. Hatip, namaz kılariken ihtilam olur ve şeyh hırkasını açar. Hatip orada dokuz yıl yaşar. Camidekilere göre beş dakika, hatibe göre ise dokuz yıl geçmiştir (Kızıltan, 1991: 244-245). Şeyhin hırkasına yüklenen kutsilikte hikâyenin bitiminde söylenen "zaman içinde zaman vardır" sözü dikkate değerdir. Hırkanın özelliği yanında şeyhin kerameti ve zamanın göreceliği bu hikâyeye okuyucuya gösterilmiştir. Ağaçtan yapılmış at da ilgi çekici nesnelere arasındadır. Bir kıza talip olanlardan biri, kızı devin kaçırmaya üzerine ağaçtan bir at yapar. Bu at, bir aylık mesafeyi çok kısa sürede gider ve kahraman, kızı bu sayede devlerin elinden kurtarır (Sona, 2012: 136).

Olağanüstü özelliklere sahip hayvanlarda birçok canlıyla karşılaşılabilir. At, ejderha, murg-ı heft-reng (yedi renkli kuş), gülen pişmiş tavuk, gülen balıklar, kurt ve yılan bu kategoride değerlendirilebilir.

Bu hayvanların başında at gelir. *Sindbâdnâme*'de; şehzade, güzel kızın peşine takıldığında çölde gulyabanilerin arasında kalır. Şimşek gibi hızlı atıyla oradan uzaklaşır (Fidan, 2012: 37). *El-FerecBa'de's-Sidde*'de halife, yel ayaklı atına binerek yönünü Basra'ya tutar (Hazai, 2006: 88). Yine Ferruhruz adlı kahraman yel ayaklı ata biner (Hazai, 2006: 168). At, kahramanın en yakın dostudur ve uzak mesafeleri çok kısa sürede alır. At, yel ayaklıdır çünkü yakın zamanlara kadar en önemli ulaşım aracı konumundadır. Böylelikle ata fantastik özellikler kazandırılmış ve hikâyeler ilgi çekici hale getirilmiştir. Atın yel ayaklı olması, millî bir halk hikâyesi olan Köroğlu'nda çamurda koşturup hiçbir şekilde ayağına çamur bulaşmaması şeklini alır (Alptekin, 2009: 131). Ayrıca Yunan mitolojisindeki kanatlı at "pegasus"la hikâyelerdeki atların benzerliği de göz ardı edilmemelidir.

Olağanüstü hayvanların bir diğeri ise ejderhadır. Ejderha, fantastik bir hayvandır ve eski anlatılarda sıklıkla karşımıza çıkar. Ağzından ateş saçan, dört ayaklı bazen yedi başlı, kuyuların dibinde ağzını açmış bekleyen aynı zamanda uçabilen ve insanlara zarar vererek onları yiyen bir varlık olarak gösterilir.²⁰*Kırk Vezir*'de ejderha ağzından ateş saçtığı orman tutuşur (Kızıltan, 1991: 290). *El-FerecBa'de's-Sidde*'de bir adam, birini yarısına kadar yutmuş dağ gibi bir ejderhaya uğrar (Hazai, 2006: 477). *Kelile ve Dimne*'de esrik bir deveden kaçan adam, kuyuya sığınır; fakat kuyunun dibinde ağzını açıp bekleyen bir ejderha vardır (Toska, 1989: 57); yine Mağribi, âşık olduğu gence kuyudaki iki zengiyi ve ejderhayı geçmesi için efsun öğretir (Kızıltan, 1991: 202). Kuyunun ağzının, ejderha ağzıyla benzerlik göstermesinin yanında "her

¹⁶İncelenen hikâye külliyatları *El-FerecBa'de's-Sidde*, *Tûtînâme*, *Kırk Vezir*, *Sindbâdnâme*, *Kelile ve Dimne*, *Bedâiyü'l-Âsarve Hikâye-i Çehâr Deroiş*'tir. Ayrıca *Hikâye-i Padişâh-ı Rum*, *Hikâye-i Kuhlî*, *İbni Sina Hikâyeleri*, *Bahtiyarnâme* gibi birçok metin gözden geçirilmiştir. *Binbir Gece*, *Kıssa-i FiruzŞah* ve *Cevâmiu'l-Hikâyât*'ın Türkçe çevirileri yazma halinde olduğu için bu çalışmaya dâhil edilmemiştir.

¹⁷Bu sınıflama yapılırken Motif-Index of Folk-Literature'da kontrol edilmiştir. Olağanüstü hayvanlar, -kıyaslama yapılabilmesi için StithThompson'un hazırladığı kitabın B maddesindeki "Animals" bölümüne; şekil değiştirme için de D maddesindeki "Magic" bölümüne bakılabilir. StithThompson (1955-1958), *Motif-Index of Folk-Literature*, 5 Vols. London: Indiana University Press.

¹⁸Bu sınıflama, tüm olağanüstü unsurları kapsamamaktadır; okuyucuya bir fikir verme açısından bu tasnif yapılmıştır.

¹⁹Hikâyelerde geçen olağanüstülükler, hangi eserde yer alıyorsa adı verilerek belirtilmiştir. Bir hikâye külliyatında birçok hikâye olduğu için her hikâyenin adını anmak bir karmaşaya sebep olacağından bu yöntem tercih edilmiştir.

²⁰Ejderha, şu şekilde tanımlanır: Nefesiyle insanları, hayvanları çeken, ağzından ateşler saçan, geçtiği yerlerde ekinleri otları yakan, bazen yedi başlı olan ve boynuzları bulunan yılan. Rivayete göre yılan öldürülmedikçe ölmezmiş ve bin yıl yaşayınca ejderha olurmuş; zararı fazlaştığı zaman melekler onu zincirlerle gökyüzüne çekerek "Kafdağı"nın ardına atarlarmış (Sabahat ve Ali Rıza Alp, 1958: 302).

kuyunun dibinde bir ejderha vardır” düşüncesinin varlığı anlaşılmaktadır. *Tûtînâme*'de ejderha kemiklerini gören sihirbaz, maharetiyle ejderhayı canlandırır ancak ejderha canlandığında en yakınındaki sihirbazı yer (Sona, 2012: 156). Yiğit bir genç, padişahın kızını alabilmek için atları ve insanları yiyen etrafına korku salan bir ejderhayı uykuda iken zehirli okuyla öldürüp başını keser. Bunun üzerine padişahın kızıyla evlenir (Sona, 2012: 159). Bu hikâyenin benzerleriyle, hem Türk halk hikâyeleri hem de dünya hikâyelerinde karşılaşılır. Kahraman, bir dizi sınavdan geçmek ve zorlukları aşmak mecburiyetindedir (Campbell, 2010: 113). Farklı bir acibe de *Hikâye-i Çehâr Dervîş*'te karşımıza çıkar. Salim, kardeşleri tarafından zulme uğramıştır. Salim'in anlattıklarını dinleyen kadın, bir ejderhanın üzerine biner, yukarıdan su dökünce hain üvey ağabeyler, köpeğe dönüşür (Yıldırım, 2010: 23). Ejderha, uçan bir varlık olarak, cadıyı üzerinde taşır.

Tûtînâme'demurg-ı heft-reng yani yedi renkli kuş sahibine her gün kanatları altında samur getirir ve kuşun sahibi samur satıcılığı ile zengin olur. Yine bu kuşun başını yiyen genç, bir süre sonra padişah olur (Sona, 2012: 159-160).

Hayvanların konuşması olağan bir durum gibi görünse de tabaktaki pişmiş kuş ve leğendeki balıkların gülmesi olağanüstüdür. *Tûtînâme*'de iffetsiz bir kadın olan Kâmcûy, kocasının yanında namusluluk taslayınca balıklar gülmeye başlar, kimse bu sırrı çözemez. İbnü'l-gayb, hayvanlarla konuşma ilmini bildiği için balıklardan olayın içyüzünü öğrenir (Sona, 2012: 136). Olduğundan farklı görünmek isteyen bir kadın, abarttığı durumundan ötürü sonunda utanmıştır. Hayvanların gülmesi acayip iken hayvanlarla konuşmayı bir kişi bilmektedir. Hayvanlarla konuşma ilim olarak görülmektedir.²¹ Hikâye kahramanları bu ilmi farklı hayvanlardan öğrenirler; ancak hayvanların bu ilmi öğretirken bir şartları vardır: Hayvanların konuşmasını bildiklerini kadınlara söylerlerse öleceklerdir (Hazai, 2006: 527). Sırrın kadınlara söylenmemesi veya kadınların aldatan konumunda olmaları çok eskiden beri işlenen bir konudur (Goldman, 1995: 31).

Kırk Vezir'de hamamın içerisindeki kurdun, ağzından ateşler saçarak gelmesi (Kızıltan, 1991: 291); *Bedâiyü'l-Âsâr*'da Ferâğî adlı kahramanın, başı at başı kadar olan bir yılanı öldürmesi (Ünlü, 2009: 94) diğer olağanüstü canlılar olarak karşımıza çıkar.

2. İnsan dışı varlıklar

İnsan dışı varlıklar, cinler, periler, gulyabaniler, ifritlerdir. Bu varlıkların, insanoğlu dışında bir bilinmezliği vardır, görülemezler ve korku uyandırır. Cin, “duyularla idrak edilmeyen ve insan gibi ilahi emirlere uymakla yükümlü tutulan varlık türüdür. Cinlerin atalarına cân denir; gûl, ifrit gibi çeşitli türlerden oluştuğu kabul edilir. Farsçada cin karşılığında perî ve dîv kelimeleri kullanılır.” (M. Süreyya Şahin, 1993: 5) Cin türü olan gûl, ifrit, periler, insanoğlundaki korku uyandırmakta ve hikâyelere konu olmaktadır.

Cinlerin ayrı ülkeleri ve kendi padişahları vardır. Kahramanlar, bazen cin padişahlarının kızlarıyla yakınlaşırlar. Zeynü'l-asnâm adlı kahraman, cinler şahının ülkesine gider; cinler şahı her yıl saygısından ötürü Zeynü'l-asnâm'ı ziyarete gelir (Hazai, 2006: 207-221). Seyfü'l-müluk, cin padişahının kızı Bedîü'l-cemâl ile sohbet eder (Hazai, 2006: 443).

Periler, cinlerin dişileridir ve perilere âşık olunur veya tam tersi söz konusu olabilir. Kuyunun içinde bir peri kızı, karşısında zayıf bir ihtiyar, aralarında da kızgın yağla dolu bir çömlek vardır (Sona, 2012: 123). İhtiyarın, peri kızını alabilmesi için bu çömlek içerisinde yıkanması gerekmektedir. Yine padişah, canını kurtardığı perinin kız kardeşi ile evlenir (Hazai, 2006: 282). Bir gence âşık olan cin, yılan kılığına girerek her gece gencin evine gelir (Ünlü, 2009: 89).

İfritler ise güzel kızları kaçırmakta, devler kuyuların dibinde beklemekte, gulyabanilerle ise aniden karşılaşmaktadır. Padişahın güzel kızını gören ifrit, onu kaçıtır (Fidan, 2012: 77). Oduncunun karısı kuyuya düşer ve oradan bir dev çıkar (Kızıltan, 1991: 232). Kapı çalınır ve gelen bir gulyabanidir (Kızıltan, 1991: 293).

İnsanların evrende kendi başlarına olmadığı düşüncesi, sürekli zihinleri meşgul etmiş, böyle olunca da insanların cinlerle ve diğer varlıklarla ilgili hikâyeleri doğal olarak çeşitlenmiştir.

3. Şekil Değiştirme

Şekil değiştirme, don değiştirme olarak da bilinir. Bu motifler, destanlarda, masallarda, efsanelerde neredeyse birçok anlatıda karşılaşılmaktadır. Şekil değiştirmenin tanımı Saim Sakaoğlu tarafından “Bir efsanede yer alan canlı veya cansız unsurların bir üstün güç tarafından cezalandırılması veya bir felaketten kurtarılması için o andaki şekilden daha farklı bir şekle çevrilmesidir.” (Sakaoğlu, 1980: 29) şeklinde yapılmıştır. Sakaoğlu'nun tanımında odaklanılan nokta cezadır. Taş kesilme motifinden hareket ederek yapılan tanım, cezalandırılma ile ilgilidir. Namık Aslan ise şekil değiştirmenin ya kahramanın iradesine

²¹ Hz. Süleyman, tüm hayvanlara ve varlıklara üzerinde ism-i azam yazılı yüzüğüyle hükmeder ve onların dilini bilir. Agâh Sırrı Levend (1943) *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*. 2. Bs. İstanbul: Burhaneddin Matbaası. s. 120.

bağlı meziyet ya da kahramanın iradesi dışında birtakım sihirli objeler vasıtasıyla gerçekleşen fevkaladelikler olduğunu belirtir (Aslan, 2004: 38).

Mensur hikâyelerde şekil değiştirme, genellikle kahramanın amacına ulaşabilmesi için kullandığı olağanüstü bir yetenektir. Kahraman, kimi zaman başka bir insanın kılığına girebilir veya çeşitli gereçler kullanarak hayvanların şekline dönüşebilir. Ancak şekil değiştirme, ya öğrenilen bir ilimdir ya da bir araç vasıtasıyla olur. Bu araç, kimi zaman bir yüzük kimi zaman da bir ism-i şeriftir.

Şekil veya suret değiştirme çok farklı şekillerde karşımıza çıkmış olsa da²² insanların dönüşümü iki grupta değerlendirilebilir:

1. İnsanın başka bir insanın kılığına girmesi
2. İnsanların hayvan bedenine girebilmesi

İnsanlar, amaçlarına ulaşabilmek için diğer insanların kılıklarına girebilirler. Bunu öğreten ise genellikle bir cadı, sihirbaz veya zahittir. Galatnümâ, padişahın kızına âşık olur ve kendisine cadının verdiği yüzüğü kullanır. Bu yüzük, ağza alındığında kadını erkek, erkeği kadın göstermektedir (Sona, 2012: 145). Galatnümâ, bu sayede padişahın kızını kaçıırarak onunla evlenir. *Sindbâdnâme*'de can çeşmesinden içenlerin cinsiyeti değişir. Dua ederek cinsiyetlerine geri dönerler (Fidan, 2012: 52). Kadıncı erkek gibi görünme veya erkek iken kadın gibi görünme bir vasıta (yüzük ve can çeşmesi) sayesinde olmaktadır. Yine kötü bir kahraman olan Fer'i, âşık olduğu evli kadını kandırabilmek için, zahidin öğrettiği ism-i şerif vasıtasıyla kadının kocasının kılığına girer (Sona, 2012: 130). İsm-i şerif, dendiği zaman akla hemen ism-i a'zam gelmektedir.²³İsm-i a'zam'ınKur'an'da gizli olduğu ve onu okuyunca istenilenlerin gerçekleşeceği inancı sıklıkla karşımıza çıkar. *El-FerecBa'de's-Şidde*'de bir pîr, Süleyman peygamberin yüzüğündeki ism-i a'zamu duymuştur ve istediği her şeyi gerçekleştirmektedir (Hazai, 2006: 158).

İkinci gruptaki değişmelerde ise insanlar, çeşitli hayvanların bedenlerine girebilmektedirler. Bedenlere girebilme, iki kahramanın birbiriyle mücadeleleri şeklindedir. *Kırk Vezir*'deremmal (fal bakıcı) ve şagirdi (öğrenci) birbiriyle mücadele eder. Öğrenci, horoz suretine giren ustasının kafasını kopararak galip gelir (Kızıltan, 1991: 219). Yine *Kırk Vezir*'de padişah, şekil değiştirme ilmini vezirine öğretir. Ancak vezir, padişahın başka bir bedende olduğu sırada onun yerine geçer. Padişah, bir zaman sonra vezir ördek kılığına girince kendi suretine döner (Kızıltan, 1991: 240). Medinetü'l-ka'r ülkesinde yaşayan iki kardeş, Çin padişahına başka canlıların suretine girmeyi öğretir. Bunu vezirin oğlu da duyar. Bir şekilde vezirin oğlu ile padişah arasında çekişme başlar ve kazanan padişah olur (Sona, 2012: 155). Bu tip şekil değiştirmede dikkat çekici özellik, girmek istenilen şekil, hâli yani boş olmalıdır. Eğer boş olmazsa o bedene duhul edemez yani o bedene giremez. Bu nedenle o bedeni taşıyan diğer kişi bir şekilde o bedenden çikmalıdır.

Sonuç

Klasik Türk edebiyatında her yüzyılda telif veya tercüme birçok hikâye bulunur. Bu hikâyelerde her tür olay ve durum yer aldığı gibi olağanüstü unsurlara da rastlanır. Olağanüstü hikâyelerin başında acib ve garib olduklarını belirten ifadeler görülür. Şaşılacak unsurlarla hikâyelerde karşılaşılması yazıldığı yüzyıla, hangi dilden tercüme edildiğine ve telif olup olmadığına bağlıdır. *El-FerecBa'de's-Şidde*'de acayıplıkların fazlalığı onun hem Arap edebiyatından bir tercüme hem de ilk dönem çevirilerinden olmasından kaynaklanır. Yine bu sıradışlıkların da nasıl algılandığı önemli bir olgudur. Yani günümüzde bizim fantastik veya tuhaf olarak kabul ettiğimiz bu olay ve durumlara *El-FerecBa'de's-Şidde*'de şöyle bir açıklama getirilir:

Bir kişi eydür: Şorbayıdeldüm, yanumaasdum, bundan yalan görmedüm, der herze söyler. Noldı kim gereğise görür ki suyu delerler, ağaca geçürürler, doñduğundan sonra germisrî yerlerde buna hiç inanmazlar. Umür-ı mümkinimuhaldür demek revâdegıldür. Hudâ-yitebâreke ve teâlânın kudretine inkâr etmek manidârdegıldür(Hazai, 2006: 312).

Bir kişi çorbayı deldim, yanıma astım da bundan yalan bir söz görmedim derse boş bir söz söylemiş olur. Öyle bir şey olur ki suyu delip ağaca geçirirler donduktan sonra çok sıcak memleketlerde buna hiç inanmazlar. Olabilecek işlere, olmayacak şey demek uygun değildir. Yüce ve ulu Allah'ın kudretini inkâr etmek anlamsızdır. Allah'ın kudretinin her şeyin olabilmesine imkân sağladığı, aslında yukarıdaki metnin özüdür.

²²Şekil değiştirme, cinlerin hayvanlar şeklinde görünmesi, bir hayvanın insana dönüşmesi veya bir insanın ceza sonucunda hayvana ve çeşitli nesnelere dönüşmesi şeklinde ortaya çıkar. Kapsam çok genişleyeceği için bu kısımda sadece kahramanın amacına ulaşmak için şekil değiştirmesi değerlendirilecektir.

²³İsm-i a'zam hakkında Hz. Peygamberin: Bu duayı yapan Allah'ın ism-i a'zamu ile dilekte bulunmuş olur. Allah, ism-i a'zamu anılarak kendisinden talepte bulunulduğunda talebi yerine getirir, ism-i a'zamlı dua edildiğinde duayı kabul eder. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bekir Topaloğlu (2001), "İsm-i A'zam", *TDVİA*, C.23, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay.

Mensur hikâyelerin içerdikleri bilgiler, kültürel bir ortaklığın göstergesidir. Bir hikâye külliyyatında hem Hint hem Arap hem Fars hem de Türk kültürüne ait unsurlara rastlamak mümkündür. Bu nedenle bu metinler çeşitli açılardan incelendikçe farklı bilgilerle karşılaşılacaktır.

KAYNAKÇA

- Akkuş, Metin (1993). *Nef'i Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Alp, Sabahat ve Ali Rıza Alp (1958-1961). *Büyük Osmanlı Lûgatı*, 4 C. İstanbul: Türk-ar Neşriyat Yurdu.
- Alptekin, Ali Berat (2009). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, 4. Bs. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aslan, Namık (2004). "Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine", *Milli Folklor*, S. 64, s. 37-43.
- Bülbül, Tuncay (2009). *Hümâyûnnâme (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Campbell, Joseph (2010). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, 2 Bs. (Çev. Sabri Gürses), İstanbul: Kocabı Yayınları.
- Çelebi, Celalzade Salih. *Kıssa-i Firuzşah*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler TY. 1165-1169.
- Elf Leyle ve'l-Leyle*, Paris Bibliothek Nationale Ancien Fonds No: 356.
- Fidan, Gülşah Gaye (2012). *Türk Edebiyatında Sindbâdnâme Çevirileri: Tuhfetü'l-Ahyâr ve Kitâb-ı Sindbâdnâme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Goldman, Shalom (1995). *The Wiles of Women, The Wiles of Men*, New York: State University of New York Press.
- Hazai György und Andreas Tietze (2006). *Ferecba'de's-Şidde*, 2 Band. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Hees, Syrinx Von (2014). "Şaşırtıcı: Acâib Edebiyatının Bir Eleştirisi ve Yeniden Okunması", *Milli Folklor*, (Çev. Yeliz Özey), S. 103, s. 142-162.
- Kalpakkı, Mehmet ve Neslihan Demirkol Sönmez (2010). *Binbir Geceye Bakışlar*, İstanbul, Turkuaz Yayınları.
- Kavruk, Hasan (1998). *Eski Türk Edebiyatında Mensûr Hikâyeler*, İstanbul: MEB. Yayınları.
- Kavruk, Hasan, Süleyman Çaldak, Kazım Yoldaş (2000). *El-Fereba'de's-Şidde*, Malatya.
- Kızıltan, Mübeccel (1991). *Kırk Vezir Hikâyeleri*, 2 C. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Levend, Ağâh Sırrı (1943). *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*. 2. Basım. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- Levend, Ağâh Sırrı (1967). "Divan Edebiyatında Hikâyeler", *TDAY, Belleten*. s. 71-117.
- Mazıoğlu, Hasibe (1992). "Divan Edebiyatında Hikâye", *Doğumunun Yüziüncü Yılında Ömer Seyfettin*, AKM. Yay. Ankara, s. 19-36.
- Onaran, Âlim Şerif (2011). J. C. Mardrus'ten çeviri. *Binbir Gece Hikâyeleri*, 8 C. 17. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özön, Mustafa Nihat (1959). *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, 3. Baskı. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Özyıldırım, Ali Emre (2011). "Garîb Ma'nâlar, Acîb Hayâller Latîfi ve Âşık Çelebi Tezkirelerinden Hareketle Belâgat Terimi olarak Garîb Sıfatı", *Âşık Çelebi ve Şairler Tezkiresi Üzerine Yazılar*, (Derleyenler: Hatice Aynur, Aslı Niyazioğlu), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, s.147-166.
- Remzi, Hüseyin (1305). *Lugat-ı Remzî*, 2 C. İstanbul: Hüseyin Remzi Matbaası.
- Sakaoğlu, Saim (1980). *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara: Kültür Bak. Yayınları.
- Sona, İbrahim (2012). *Türk Edebiyatında Tûtînâme Hikâyeleri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, Süreyya M (1993). "Cin" *TDVİA*, C.8, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Thompson, Stith (1955-1958). *Motif-Index of Folk-Literature*, 5 Vols. London: Indiana University Press.
- Topaloğlu, Bekir (2001). "İsm-i A'zam", *TDVİA*, C.23, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Toska, Zehra (1989). *Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesûd Çevirisi*, 2 C. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tûtînâme*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY. 7420.
- Ünlü, Osman (2009). *Cinâni Bedâiyü'l-Âsâr*, 2 Parts. Harvard: Harvard University.
- Yıldırım, Selâmi (2010). *Hikâye-i Çihâr Dervîş*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.